

# YALAN TOPLUMU

İmdat Demir — Filozof Kirpi

## ÖZET

*"Yalan Toplumu", yalanı yalnızca bireysel bir ahlâk kusuru olarak değil, insanın hakikatle kurduğu ilişkinin bozulmasından başlayıp toplumsal, siyasî, ekonomik ve dijital yapılara yayılan çok katmanlı bir düzen olarak inceler. Metin, yalanın korku, çıkar, statü arzusu, aidiyet ve kendini kandırma gibi psikolojik kaynaklarını tartışırken, doğruluğun maliyetli, yalanın ise güvenli ve kazançlı hâle geldiği toplumlarda meselenin artık karakter değil kurumlar sorunu olduğunu savunur. Aile, eğitim, bürokrasi ve gündelik hayat içinde oluşan "toplumsal yalan sözleşmesi", insanların birbirlerinin yanılsamalarını koruyarak sessiz bir suç ortaklığı kurmasına yol açar. Bu sözleşmede hakikat bütünüyle kaybolmaz; fakat kamusal alandan çekilir, özel sohbetlere, fısıltılara ve örtük bilgilere sığınır. Devlet, siyaset, medya ve dinî otorite düzeyinde yalan daha da güçlenir; propaganda, resmî tarih, sansür, otosansür, hegemonya ve kutsalın siyasallaştırılması aracılığıyla gerçeklik yeniden düzenlenir. Kapitalizm, reklâm, sosyal medya ve yapay zekâ ise yalanı sözden görüntüye taşır; insan yaşamak yerine görünmeye, sahip olmak yerine sergilemeye, mutlu olmak yerine mutlu görünmeye yönelir. Böylece dijital benlik, gerçek benliğin önüne geçer ve hakikatin görünürlük değeri azalır. Son aşamada güven aşınır, kurumların meşruiyeti zayıflar, kamusal akıl parçalanır ve insanlar aynı toplum içinde farklı gerçekliklerde yaşamaya başlar. Metnin temel tezi, yalan toplumunun çok sayıda yalancının varlığıyla değil, doğru söyleyenlerin uyumsuz, tehlikeli veya saf sayılmasıyla oluştuğudur. Çıkış yolu ise güvenilir hukuk, özgür medya, akademik özerklik, eleştirel eğitim, ahlâkî tutarlılık ve insanın kendi tarafının yalanını da görebildiği bir hakikat etiğidir. Böyle bir etik, bilmediğini kabul etmeyi, yanlış düzeltmeyi ve çıkarın karşısında kanıtın yanında durmayı gerektirir. Çünkü hakikat, yalnız bireysel bir erdem değil, demokratik ve ahlâkî toplumun temel yaşama altyapısıdır.*

1

## 1. YALANIN ONTOLOJİSİ VE AHLÂKİ: İNSAN HAKİKATİ NEDEN BOZAR?

Yalan, insanın dili keşfetmesi kadar eski, hakikat arayışı kadar da inatçı bir meseledir. İnsan yalnızca konuşan bir varlık değildir; aynı zamanda söylediği şeyi saklayabilen, çarpıtabilen, süsleyebilen, eksiltebilen, yeniden kurgulayabilen bir varlıktır. Bu nedenle yalanı yalnızca "gerçeğe aykırı söz söylemek" biçiminde tanımlamak yetersizdir. Çünkü insan bazen hiçbir şey söylemeden de yalan söyler; bazen doğru cümleleri yanlış bir bağlam içinde kullanarak yanıltır; bazen hakikatin yalnızca işine gelen kısmını gösterir; bazen de söylediğinin yalan olduğunun farkında değildir. Yalanın asıl karanlık bölgesi burada başlar: insanın hakikatle ilişkisinin bozulması.

Klasik anlamda yalan, kişinin yanlış olduğunu bildiği bir ifadeyi karşısındakini yanıltmak amacıyla dile getirmesidir. Fakat bu tanım, modern toplumdaki yalan biçimlerini açıklamakta yetersiz kalır. Çünkü propaganda, reklam, siyasî retorik, kurumsal raporlama, sosyal medya gösterisi veya gündelik hayatın nezaket maskeleri çoğu zaman doğrudan "yanlış cümle" üretmez. Bunlar daha incelikli işler yapar: seçer,

saklar, çerçeveler, büyütür, küçültür ve bazı gerçekleri görünmez kılar. Böylece yalan, sözcüklerin yanlışlığından önce gerçekliğin düzenlenmesi hâline gelir.

Bu nedenle yalan ile yanlış bilgi arasında ayırım yapmak gerekir. Bir insan yanlış bir bilgiyi doğru sanarak aktarıyorsa yanılmıştır; yalan söylememiştir. Yalan için belirli ölçüde kasıt gerekir. Ancak burada da mesele bitmez. Çünkü insan kendi çıkarının, korkusunun veya ideolojik bağlılığının etkisiyle gerçeği görmek istemeyebilir. Böyle durumlarda kişi hem kandıran hem kandırılan olabilir. Psikoloji açısından “kendini kandırma” tam da bu sınır bölgede yer alır. İnsan, bir yandan belli gerçekleri sezmekte, diğer yandan bu gerçekleri bilincinin dışına itmektedir. Dolayısıyla yalan bazen başkasından önce insanın kendi zihninde kurulmaktadır.

Augustinus, yalanı ahlâkî bakımdan kesin bir sorun olarak görür. Ona göre hakikati bilerek bozmak, niyet ne kadar iyi görünürse görünsün, insanın doğruluk yükümlülüğünü zedeler. Kant bu çizgiyi daha da sertleştirir. Kantçı etik açısından yalan, yalnız muhatabı değil, insan aklının evrensel ahlâk yasasını da ihlâl eder. Çünkü herkesin gerektiğinde yalan söyleyebileceği bir dünya varsayıldığında güven ilişkisi çöker ve sözün anlamı ortadan kalkar. Bir vadin veya tanıklığın anlamlı olabilmesi için doğruluk beklentisinin var olması gerekir. Bu nedenle yalan yalnızca tek bir cümledeki ahlâk ihlâli değildir; insanî iletişimin altyapısına yönelmiş bir saldırdır.

Fakat insan hayatı Kant’ın laboratuvarı kadar temiz değildir. Bir katilden saklanan masumun yerini söylememek ile ekonomik çıkar için müşteriye kandırmak aynı ahlâkî kategoriye yerleştirilebilir mi? Bir çocuğu ağır bir travmadan korumak amacıyla gerçeği geçici olarak gizlemek ile siyasî iktidarın tarihsel bir katliamı inkâr etmesi aynı şey midir? Yalanın ahlâkî anatomisini kurarken yalnızca “doğru–yanlış” ikiliğine sıkışmak yerine niyet, bağlam, güç ilişkisi, zarar, sorumluluk ve muhatabın hakları birlikte değerlendirilmelidir. Çünkü yalanın ahlâkî ağırlığını belirleyen yalnızca ifadenin gerçeklikle ilişkisi değil, kime karşı, hangi amaçla ve hangi güç konumundan söylendiğidir.

Nietzsche ise meseleyi başka bir yerden sarsar. İnsan dilinin zaten gerçekliği doğrudan yansıtmadığını, kavramların dünyayı sınıflandırırken onu dönüştürdüğünü hatırlatır. Dilin kendisi metaforlarla, kategorilerle ve tarihsel alışkanlıklarla kurulmuştur. Bu düşünce yanlış anlaşıldığında “öyleyse hakikat yoktur” gibi kolaycı bir sonuç üretilebilir. Oysa esas mesele daha derindir: insan hakikate çıplak biçimde erişmez; onu dil, kültür ve yorum üzerinden kurar. Ancak hakikatin yorumlanabilir olması, her yorumun eşit derecede geçerli olduğu anlamına gelmez. Tam tersine, yalanın modern biçimleri çoğu zaman hakikatin karmaşıklığını istismar eder: “Herkesin kendi doğrusu var” cümlesi, güçlülerin rahatlıkla kullanabileceği epistemik bir kaçış kapısına dönüşebilir.

İnsan neden yalan söyler? İlk cevap korkudur. Çocuk cezadan kaçınmak için, çalışan işini kaybetmemek için, yurttaş otoritenin baskısından korunmak için, eş ilişkisini sürdürmek için hakikati gizleyebilir. Yalan burada ahlâkî tercihten önce bir savunma mekanizması hâline gelir. Otoriter ailelerde, baskıcı kurumlarda veya cezalandırıcı devlet düzenlerinde yalanın çoğalması tesadüf değildir. Hakikatin bedeli yükseldiğinde insanlar dürüstlüğü erdem olarak değil, tehlike olarak görmeye başlayabilir.

İkinci güçlü neden çıkardır. İnsan servet, statü, makam, itibar, cinsel çekicilik veya toplumsal kabul kazanmak için gerçekliği değiştirebilir. Özgeçmişte yapılan küçük bir abartıdan büyük finansal dolandırıcılığa kadar geniş bir alan burada ortaya çıkar. Fakat çıkar yalanının en önemli özelliği, kendisine ahlâkî gerekçe üretmesidir. İnsan çoğu zaman “ben yalan söylüyorum” diye düşünmez; “herkes böyle yapıyor”, “başka türlü yaşanmaz”, “sistemin kuralı bu” der. İşte kişisel yalanın toplumsal yapıya dönüşmeye başladığı kritik eşik budur.

Üçüncü neden statü arzusudur. İnsan yalnızca sahip olmak istemez; başkalarının gözünde belirli biri olarak görünmek ister. Bu nedenle yalan, kimlik mühendisliğinin aracına dönüşebilir. Eğitimi, gelirini, çevresini,

başarılarını, ilişkilerini, hatta mutluluğunu olduğundan farklı gösteren insan aslında yalnızca başkasını kandırmaz; sosyal hiyerarşide kendisine yeni bir yer üretmeye çalışır. Goffman'ın gündelik hayatı bir sahneye benzetmesi burada önem kazanır. İnsanlar sosyal ilişkilerde sürekli bir "benlik sunumu" gerçekleştirir. Fakat benlik sunumu ile yalan arasındaki sınır incelendiğinde yaşam, hakikatin yaşandığı bir alan olmaktan çıkar; imajın yönetildiği bir gösteriye dönüşür.

Dördüncü neden aidiyettir. İnsan bazen kendi grubunun yalanına bireysel çıkarından daha sıkı bağlanır. Milliyet, mezhep, parti, cemaat, sınıf veya ideoloji uğruna açık gerçekleri reddedebilir. Grup kimliği zihinsel bir filtreye dönüşür. Kendi tarafının suçlarını küçültür, karşı tarafın suçlarını büyütür; kendi liderinin çelişkilerini açıklamaya çalışırken rakibinin en küçük hatasını karakter meselesi hâline getirir. Burada doğrulama yanlılığı devreye girer: İnsan zaten inandığı şeyi destekleyen bilgiyi kolayca kabul eder, inancını tehdit eden bilgiyi ise sorgular. Böylece yalan, dışarıdan dayatılan bir propaganda olmaktan çıkar; kişinin kendi zihninde gönüllü olarak yeniden üretilir.

En tehlikeli aşama ise insanın kendi yalanına inanmasıdır. Bilinçli yalancı en azından hakikat ile yalan arasındaki farkı bilmektedir. Fakat kendi anlatısını bütünüyle hakikat sanan insan için bu ayrım çökmüştür. O artık yalnızca yanıltmaz; dünyayı yanlış bir harita üzerinden algılar. Bu durum bireysel psikolojiden kolektif siyasete kadar genişleyebilir. Bir toplum, uzun süre aynı efsaneyi, aynı resmî anlatıyı veya aynı mağduriyet hikâyesini tekrar ettiğinde bu anlatı tarihsel gerçeklikten bağımsız bir kimlik unsuruna dönüşebilir.

Yalanın ahlâkî tehlikesi de burada yatmaktadır. Yalan yalnızca hakikatin karşıtı değildir; insanın hakikatle kurduğu ilişkinin aşınmasıdır. Bir kez söylendiğinde çoğu zaman yeni yalanlar gerektirir. Yalan, kendi ekosistemini üretir: gizleme, gerekçelendirme, suç ortaklığı, susma ve nihayet normalleşme. İnsan başlangıçta kendisini korumak için yalan söylerken zamanla yalanı sürdürebilmek için yeni bir benlik üretir.

Bu nedenle "yalan toplumu"nu anlayabilmek için önce yalancıyı değil, yalanın insanî koşullarını anlamak gerekir. İnsan korktuğu, çıkar sağladığı, kabul görmek istediği, grubuna sadık kalmaya çalıştığı veya kendi benliğinin kırılganlığından kaçtığı için hakikati bozabilir. Fakat bireysel yalanların toplumsal kader hâline gelmesi başka bir aşamadır. Bir toplumda doğruluk cesaret, yalan ise normal davranış hâline gelmişse artık sorun karakter meselesi değildir; kurumların, kültürün ve iktidar ilişkilerinin meselesidir.

Yalan toplumunun ilk taşı, insanın başkasına söylediği yalan değildir. İlk taş, hakikati söylemenin kendisine zarar vereceğine inanmasıdır. Çünkü insan hakikati pahalı, yalanı ucuz bulmaya başladığında ahlâk yalnızca vicdan meselesi olmaktan çıkar; bir hayatta kalma hesabına dönüşür. Ve tam o noktada yalan, bireysel kusur olmaktan çıkıp toplumsal düzene doğru yürümeye başlar.

Filozof Kirpi: "Yalan, hakikatin yokluğu değildir; insanın hakikati bildiği hâlde onunla yaşamaya cesaret edememesidir."

## 2. YALANIN SOSYOLOJİSİ: BİREYSEL KUSURDAN TOPLUMSAL SÖZLEŞMEYE

Yalan, tek başına söylendiğinde bir ahlâk problemidir; fakat milyonlarca insan tarafından benzer gerekçelerle, benzer kurumlar içinde ve benzer çıkar ilişkileri doğrultusunda tekrarlandığında artık sosyolojik bir olguya dönüşür. Burada mesele, kimin doğru söylediği ya da kimin yalancı olduğu sorusundan daha büyüktür. Asıl soru şudur: Bir toplum, yalanı hangi şartlarda normal bir davranış biçimi hâline getirir? Çünkü yalanın toplumsallaşması, insanların karakterindeki ani bir bozulmayla açıklanamaz. İnsanlar çoğu zaman içinde yaşadıkları kurumların ödül ve ceza sistemlerine uyum sağlar. Eğer doğruluk kayıp, susmak güvenlik, yalan ise kazanç ürettiyorsa zamanla yalan, istisna olmaktan çıkar ve gündelik hayatın görünmez kurallarından biri hâline gelir.

Georg Simmel, toplumsal hayatın güven olmadan kurulamayacağını gösterirken aynı zamanda gizlilik, sır ve aldatmanın da toplumsal ilişkilerin parçası olduğunu hatırlatır. Hiçbir insan ilişkisinde bütün gerçekler bütünüyle açıklanmaz. Arkadaşlıkta, ailede, ticarete, siyasette veya bürokraside insanlar sürekli olarak hangi bilgiyi açacaklarına, hangisini saklayacaklarına karar verirler. Dolayısıyla toplum yalnız açıklık üzerine kurulmaz; belirli ölçüde mahremiyet ve gizlilik de gerektirir. Fakat gizlilik ile yalan arasındaki sınır ortadan kalktığında güven ilişkisi bozulmaya başlar. Bir insanın özel hayatını saklaması meşru olabilir; fakat kendisine emanet edilen kamu kaynağını gizlemesi aynı kategoriye sokulamaz. Sosyolojik bakımdan belirleyici unsur, yalnız bilginin saklanması değil, **bilginin saklanmasıyla güç ve çıkar ilişkileriyle birleşmesidir.**

Gündelik hayat bu açıdan küçük yalanların büyük laboratuvarıdır. İnsanlar işe geç kaldığında mazeret üretir, başarısızlığını dış koşullara bağlar, ekonomik durumunu olduğundan iyi gösterir, ilişkilerindeki mutsuzluğu saklar, aile içindeki çatışmaları dışarıya yansıtmaz, meslekî başarısını abartır. Bunların her biri tek başına küçük görünebilir. Fakat toplumun geniş kesimleri sürekli biçimde kendisini olduğundan farklı göstermeye başladığında kamusal alan ile gerçek hayat arasındaki mesafe büyür. Toplum, yaşanan hayat ile anlatılan hayat arasında ikiye ayrılır.

Erving Goffman'ın insan ilişkilerini tiyatro sahnesine benzetmesi tam da burada önemlidir. İnsan sosyal hayat içinde kendisini sürekli olarak başkalarının gözünde belirli bir biçimde sunar. Doktor doktor gibi, öğretmen öğretmen gibi, yönetici yönetici gibi, anne anne gibi, politikacı politikacı gibi görünmeye çalışır. Goffman açısından bu sunum bütünüyle sahtekârlık değildir; toplumsal rollerin doğal bir parçasıdır. Fakat modern toplumda rol ile hakikat arasındaki mesafe büyüdüğünde temsil, kişinin kimliğinin yerine geçmeye başlar. Artık önemli olan iyi öğretmen olmak değil, iyi öğretmen gibi görünmek; başarılı yönetici olmak değil, başarı görüntüsü üretmek; dürüst siyaset yapmak değil, dürüstlük imajını yönetmek olabilir.

4

Burada Pierre Bourdieu'nün "sembolik sermaye" kavramı devreye girer. İnsanlar yalnız para veya mülk biriktirmez; itibar, prestij, kültür, diploma, çevre, unvan ve sosyal tanınırlık da biriktirir. Bu sermayelerin değeri toplum tarafından tanınmaya bağlıdır. Dolayısıyla birey, sahip olmadığı nitelikleri varmış gibi göstermek veya sahip olduğu nitelikleri büyütme için güçlü bir baskı hissedebilir. Unvanların, makamların, akademik derecelerin, lüks tüketimin veya sosyal çevrenin aşırı önemsendiği toplumlarda görünüş, hakikatin önüne geçebilir. İnsan artık "ne olduğuyla" değil, "ne olarak algılandığıyla" ilgilenmeye başlar.

Bu süreç aileden başlar. Çocuk, yetişkinlerin söyledikleri ile yaptıkları arasındaki farkı erken yaşta görür. "Yalan söyleme" diyen baba telefonda "evde yokum de" diyebilir. "Adil ol" diyen anne kendi çocuğuna ayrıcalık tanıyabilir. "Çalışırsan başırsın" diyen toplum, torpil ve kayırmacılığı gündelik hayatın olağan yöntemi hâline getirebilir. Böylece çocuk yalnız ahlâkî öğütleri değil, davranışların gerçek mantığını da öğrenir. Toplumun asıl pedagojisi söylenen sözlerde değil, ödüllendirilen davranışlarda gizlidir.

Eğer çocuk dürüstlüğü cezalandırıldığını, ilişkilerin ise çıkar üzerinden yürüdüğünü gözlemliyorsa, ahlâkî dil ile toplumsal gerçeklik arasındaki çatlağı fark eder. Bu çatlak büyüdüğünde genç birey için iki seçenek ortaya çıkar: ya söylenen değerlere inanarak bedel öder ya da sistemin görünmeyen kurallarını öğrenerek uyum sağlar. İşte yalan toplumunun üretildiği ilk kurumlardan biri bu nedenle ailedir; yalnız aile içinde yalan söylendiği için değil, **ahlâk ile davranış arasındaki çelişki normalleştirildiği için.**

Aynı mekanizma eğitim kurumlarında da görülebilir. Eğitim sistemi düşünmeyi değil not almayı, merakı değil sınav performansını, öğrenmeyi değil belgeyi ödüllendirdiğinde öğrenciler bilginin kendisine değil, başarılı görünmenin tekniklerine yönelir. Kopya çekmek, ödev satın almak, kaynak göstermeden metin kullanmak veya ezber yoluyla sınav geçmek yalnız bireysel ahlâksızlık olarak değerlendirildiğinde meselenin yarısı görünür. Diğer yarısında, eğitimi öğrenmeden ayıran kurumsal teşvik sistemi vardır. Kurum, gerçekte öğrenmeyen ama öğrenmiş gibi görünen bireyler üretebilir.

Bürokrasi de yalanın kurumsallaştığı alanlardan biridir. Üst makama kötü haber götürmenin cezalandırıldığı bir kurumda gerçek bilgi yukarıya doğru ilerleyemez. Alt düzey yönetici sorunu küçültür, orta kademe yönetici rakamları düzeltir, üst kademe yönetici başarı raporu hazırlar. Böylece herkes birbirini kandırdığı hâlde sistem çalışıyor görünür. Kurumsal yalanın en tehlikeli tarafı budur: sonunda kimse gerçeğin tamamına sahip değildir. Herkes üstündekine görmek istediği tabloyu sunar. Yönetici de kendi oluşturduğu sahte tablonun içine hapsolür.

Bu noktada **"toplumsal yalan sözleşmesi"** adını verebileceğimiz yapı ortaya çıkar. Bu sözleşme yazılı değildir; taraflar arasında açıkça konuşulmaz. Toplumun üyeleri bazı gerçeklerin bilinmesine rağmen dile getirilmemesi konusunda sessizce uzlaşır. İşyerindeki liyakatsizlik bilinir ama konuşulmaz. Ailedeki çatışma bilinir ama dışarıya karşı mutlu aile görüntüsü korunur. Kurumdaki kayırmacılık görülür ama çıkar ilişkileri bozulmasın diye susulur. Akademik yetersizlik bilinir ama unvana saygı gösterilir. Siyasetçinin yalanı görülür fakat "bizim taraftan" olduğu için savunulur. Böylece insanlar birbirlerinin yanılsamalarını koruyarak kendi yanılsamalarının da korunmasını garanti altına alırlar.

Bu sözleşmenin temelinde karşılıklı suç ortaklığı vardır. İnsan, başkasının yalanını açığa çıkarmadığında yalnız onu korumaz; kendi gelecekteki yalanı için de güvenli bir alan yaratır. Bu nedenle yalan toplumlarında "herkes her şeyi bilir" fakat çok az şey gerçekten konuşulur. Hakikat kaybolmaz; yeraltına çekilir. Kahvehanelerde, özel sohbetlerde, aile toplantılarında veya kapalı arkadaş çevrelerinde herkes sistemin aksaklıklarından söz eder; fakat kamusal alanda aynı insanlar sessizleşebilir.

Bu durum zamanla ahlâkî sinizmi (güvenin aşınması) üretir. İnsanlar artık doğru ile yanlış arasındaki farkı tartışmak yerine "herkes böyle" demeye başlar. Bu cümle, yalan toplumunun en güçlü savunma mekanizmalarından biridir. Çünkü sorumluluğu bireyden alıp anonim bir kalabalığa dağıtır. "Herkes torpil yapıyor", "herkes vergi kaçırıyor", "her politikacı yalan söylüyor", "herkes sosyal medyada kendisini olduğundan farklı gösteriyor." Böylece yanlış davranış ortadan kalkmaz; yalnızca normalleşir.

En sonunda toplum, doğruluk talep eden insanı problemlı görmeye başlayabilir. Gerçeği söyleyen çalışan "uyumsuz", yolsuzluğu açıklayan memur "hain", aile içindeki sorunu dile getiren kişi "huzur bozucu", akademik sahteciliği eleştiren araştırmacı "kavgacı" sayılabilir. Çünkü yalan üzerine kurulmuş bir düzen için hakikat, ahlâkî bir erdemden çok düzen bozucu bir tehdittir.

Yalan toplumu işte burada doğar: insanların çoğu yalancı olduğu için değil, insanların çoğu **yalanını sürmesini hakikatin açıklanmasından daha güvenli bulduğu için**. Yalan artık tek tek insanların kusuru değildir; bir tür toplumsal sigortadır. İnsanlar birbirlerinin maskelerini indirmezler, çünkü kendi maskelerinin de düşmesinden korkarlar.

Böyle bir toplumda hakikatin karşısı yalnız yalan değildir; sessizlik, uyum, çıkar, korku ve karşılıklı görmezden gelme de hakikatin karşısında birleşir. Yalanın gerçek toplumsal gücü de burada ortaya çıkar: herkesin yalan söylediği yerde değil, herkesin gerçeği bildiği hâlde susmayı tercih ettiği yerde.

Filozof Kirpi: "Bir toplum, yalancıları çoğaldığında değil; doğru söyleyenleri huzur bozucu saymaya başladığında yalan toplumuna dönüşür."

### 3. İKTİDARIN YALANI: DEVLET, SİYASET, MEDYA VE KUTSAL

Yalan bireyin ağzından çıktığında ahlâkî bir kusur olabilir; fakat devletin, siyasetin, medyanın veya kutsal otoritenin dili hâline geldiğinde artık yalnızca ahlâk meselesi değildir. Yalan bu aşamada güç kazanır, dolaşıma girer, tekrarlanır, resmîleşir ve nihayet hakikatin yerine geçmeye çalışır. İktidarın yalanı, sıradan

yalandan bu nedenle farklıdır. Sıradan insan bir kişiyi kandırabilir; güçlü kurum ise milyonlarca insanın neyi gerçek kabul edeceğini biçimlendirebilir. Yalan burada yalnızca yanlış bir cümle değildir; **gerçekliğin siyasî olarak düzenlenmesidir**.

Her iktidar kendisi hakkında bir hikâye anlatır. Devlet meşruiyetini, siyasetçi başarısını, parti tarihsel rolünü, ideoloji ise dünyayı açıklama gücünü anlatılar üzerinden kurar. Bu kaçınılmazdır; çünkü siyaset yalnız yönetmek değil, anlam üretmek işidir. Sorun, anlatının gerçekle arasındaki mesafe sistematik biçimde büyüdüğünde başlar. Yönetim başarısızlığı başarı olarak, baskı güvenlik olarak, ayrıcalık liyakat olarak, sansür kamu düzeni olarak, ekonomik çöküş geçici fedakârlık olarak sunulabilir. Kelimeler değiştiğinde gerçek ortadan kalkmaz; fakat gerçekliğin kamusal algısı değişebilir.

Hannah Arendt'in siyasette hakikat üzerine yaptığı tartışmalar burada kritik önem taşır. Arendt, siyasî yalanın sıradan yalandan farklı biçimde örgütlenebildiğini gösterir. Modern iktidarın imkânları arttıkça yalnız geçmişin belli parçalarını gizlemek değil, bütünüyle yeni bir gerçeklik görüntüsü üretmek mümkün hâle gelir. Devlet arşivleri seçebilir, istatistikleri çerçeveleyebilir, olayların isimlerini değiştirebilir, toplumsal hafızayı yeniden düzenleyebilir. Böylece siyasî yalan, tek bir yanlış açıklamadan çok daha fazlasına dönüşür: **kurumsallaştırılmış bir hafıza mühendisliği** ortaya çıkar.

George Orwell'in edebî dünyasının kalıcı gücü de tam olarak buradadır. Orwell'in tasvir ettiği iktidar yalnızca yurttaş gözetlemez; geçmiş de sürekli yeniden yazar. Dün söylenen söz bugün değiştirilir, eski düşman yeni müttefik olabilir, başarısızlık başarıya çevrilebilir. Böyle bir düzende yurttaşın yalnız geleceği değil, geçmiş de güvensizleşir. Çünkü insanın hakikati sınıyabileceği ortak hafıza parçalanmıştır. Hafızasını kaybeden toplum, iktidarın bugünkü anlatısına karşı dünün delillerini kullanamaz.

Bu nedenle otoriter eğilim taşıyan siyasal yapılarda tarih yalnızca tarihçilerin alanı olmaktan çıkar. Geçmiş, bugünün ihtiyaçlarına göre seçilen bir cepheneliğe dönüşür. Kahramanlar büyütülür, bazı aktörler unutulur, bazı yenilgiler destanlaştırılır, bazı suçlar yok sayılır. Toplumun tarih bilinci karmaşık gerçeklikler üzerinden değil, siyah-beyaz hikâyeler üzerinden kurulmaya başlanır. Her siyasî cemaat kendi masumiyetini, kendi mağduriyetini ve kendi kahramanlığını üretir. Böylece tarih, hakikatin araştırılması olmaktan çıkıp kimlik inşasının hammaddesi hâline gelebilir.

Michel Foucault'nun güç ile bilgi arasındaki ilişkiye yaptığı vurgu da bu noktada önemlidir. İktidar yalnız yasak koymaz; hangi bilginin meşru, hangi uzmanlığın geçerli, hangi söylemin normal kabul edileceğini de etkileyebilir. Bir toplumda her şeyin devlet tarafından doğrudan emredilmesi gerekmez. Üniversiteler, medya kuruluşları, bürokratik kurumlar ve uzmanlık alanları belirli söylem rejimlerinin içinde çalışabilir. İnsanlar çoğu zaman açık sansür görmeden de neyin söylenebilir olduğunu öğrenir. Bunun sonucunda **otosansür**, dışarıdan uygulanan sansürden daha etkili bir mekanizmaya dönüşebilir.

Antonio Gramsci'nin hegemonya kavramı ise çıplak zor ile gönüllü rıza arasındaki bu alanı anlamamızı sağlar. Bir siyasal düzen yalnız polis, mahkeme ve kanunla ayakta durmaz; insanların dünyayı belirli kategorilerle düşünmesini sağlayarak da kendisini üretir. İktidarın en başarılı hâli, kendi çıkarını toplumun doğal çıkarı gibi gösterebildiği andır. Yurttaş, kendisine dayatılan anlatıyı artık dışsal bir propaganda olarak değil, kendi düşüncesi olarak tekrarlamaya başlar. Yalanın siyasî zaferi tam da burada gerçekleşir: **Yalanın sahibi ortadan kaybolur; toplum onu kendi sesiyle konuşmaya başlar**.

Siyasetçinin yalanı da yalnız yanlış vaat vermekten ibaret değildir. Modern siyasette dil, gerçekliği açıklamaktan çok onu yönetme aracına dönüşebilir. Anketler, sloganlar, kampanyalar, görüntüler, mitingler, seçilmiş kelimeler ve tekrarlanan basit mesajlar seçmenin dünyayı nasıl algıladığını etkiler. Karmaşık sorunlar birkaç düşman figürüne indirgenebilir. Ekonomik kriz "dış güçler", toplumsal huzursuzluk "provokatörler",

başarısız reformlar “sabotajcılar” üzerinden açıklanabilir. Burada siyasal yalanın önemli tekniklerinden biri sorumluluğun sürekli dışarıya taşınmasıdır.

Medya bu sistemde merkezi bir rol oynar. Çünkü iktidarın yalanı tek başına üretmesi yeterli değildir; dolaşıma girmesi gerekir. Medya, kamusal hakikatin taşıyıcı kurumlarından biri olduğu kadar, hakikatin bozulduğu en kritik alanlardan biri de olabilir. Haber seçimi bile başlı başına bir güçtür. Bir olayın tamamen gizlenmesine gerek yoktur; daha küçük gösterilebilir, başka olayların altında bırakılabilir, bağlamından koparılabilir veya duygusal bir başlıkla yeniden çerçevelenebilir.

Modern medyanın problemi yalnız devlet baskısı değildir. Ticari çıkar da hakikati dönüştürür. Reyting, tıklanma, izlenme süresi ve reklam geliri, haberin niteliğinin önüne geçebilir. Karmaşık bir bilimsel gelişme dikkat çekmeyebilir; fakat korku üreten bir başlık milyonlarca kişiye ulaşabilir. Böylece medya yalnız siyasî manipülasyona değil, piyasanın dikkat ekonomisine de teslim olabilir. Hakikat sakın, karmaşık ve çoğu zaman sıkıcıdır; yalan ise kısa, keskin ve duygusaldır. Algoritmalar da çoğu zaman en doğru bilgiyi değil, en fazla etkileşim üreten içeriği ödüllendirir.

Bu durum “post-truth” denilen çağın temel karakterini güçlendirir. Burada hakikat tamamen ortadan kalkmaz; fakat insanların siyasal ve toplumsal kanaat oluşturmada olguların ağırlığı azalır. Duygular, aidiyetler ve kimlikler daha belirleyici hâle gelir. İnsanlar “Bu doğru mu?” sorusundan önce “Bu benim tarafıma yarıyor mu?” diye düşünmeye başladığında, epistemik düzen çökmeye başlar.

Kutsal alanın yalanla ilişkisi ise çok daha hassastır. Çünkü dinî dil, insanın yalnız zihnine değil vicdanına, korkularına ve umutlarına hitap eder. Kutsalın siyasî veya ekonomik çıkar için kullanılması, sıradan manipülasyondan daha ağır sonuçlar üretebilir. Riyâ, nifak, yalancı şahitlik, hakikati gizleme gibi kavramların dinî geleneklerde sert biçimde eleştirilmesinin nedeni budur. Sorun yalnız bir insanın yalan söylemesi değildir; **Tanrı adına yalan söyleme cesaretidir.**

Dinî otorite ile siyasî iktidar birleştiğinde bu risk daha da büyür. Siyasî tercih kutsal emir gibi sunulabilir, iktidara itaat dinî sadakatle özdeşleştirilebilir, eleştiri inançsızlık veya ihanet olarak damgalanabilir. Böylece kutsal, insanın iktidarı sorgulamasını sağlayacak ahlâkî bir ölçü olmaktan çıkarılıp iktidarın kalkanına dönüştürülebilir. Oysa dinî ahlâkın en temel iddialarından biri, gücün de hakikate tâbi olması gerektiğidir. Güç kutsalı kendisine tâbi kıldığında, din siyasal iktidarın vicdanı olmaktan çıkar; propaganda aracına dönüşür.

Bu aşamada devlet, siyaset, medya ve kutsal alan arasında karmaşık bir yalan ekosistemi oluşabilir. Siyasetçi bir iddia üretir, medya onu tekrarlar, uzman onu meşrulaştırır, dinî otorite ona ahlâkî anlam yükler, vatandaş ise aidiyet duygusuyla onu savunur. Böyle bir yapıda yalanın tek bir faili yoktur. Yalan bölünmüş, dağıtılmış ve kolektifleştirilmiştir.

En tehlikeli sonuç ise güvenin çöküşüdür. Devlete, medyaya, akademiye, siyasete veya dinî kurumlara sürekli yalan söylediği düşünülen bir toplumda yalnız kurumlara değil, hakikatin kendisine yönelik kuşku büyür. İnsan “Kimseye inanılmaz” noktasına geldiğinde özgürleşmez; aksine manipülasyona daha açık hâle gelir. Çünkü güvenilir ölçütler ortadan kalktığında en yüksek sesle konuşan, en fazla korku üreten veya en güçlü aidiyeti sağlayan anlatı öne çıkar.

Yalan toplumunun iktidar aşaması tam burada tamamlanır: hakikat yasaklandığında değil, **hakikatin hangi kaynaktan geldiğinin artık ayırt edilemediği bir gürültü düzeni kurulduğunda.** İktidarın en gelişmiş yalanı insanlara yanlış bir şey söyletmek değildir; doğru ile yanlış arasındaki sınırı bulanıklaştırmaktır. Çünkü sınır ortadan kalktığında yurttaş artık gerçeğin peşine düşmez; kendisini en güvende hissettiren hikâyeye sığınır.

Filozof Kirpi: "İktidarın en büyük yalanı, gerçeği saklamak değil; insanlara gerçeğin artık bulunamayacağına inandırmaktır."

#### 4. GÖSTERİ TOPLUMU: KAPİTALİZM, REKLAM, SOSYAL MEDYA VE DİJİTAL YALAN

Modern toplumda yalan artık yalnızca söylenen sözde yaşamaz. Görüntüler, markalar, reklamlar, ekranlar, filtreler, algoritmalar ve dijital profiller de yalanın taşıyıcısı hâline gelmiştir. İnsan geçmişte başkasına yalan söylüyordu; bugün kendisini başkasına bir ürün gibi sunarak, kendi hayatını yeniden kurgulayarak, görüntüsünü düzenleyerek ve varlığını performansla dönüştürerek yeni bir yalan biçimi üretmektedir. Bu nedenle modern yalanın en güçlü alanlarından biri artık dil değil, **görünürlüktür**. Görünmek, var olmakla; gösterilmek, gerçek olmakla; tüketilmek ise değerli olmakla karıştırılmaya başlanmıştır.

Guy Debord'un "gösteri toplumu" kavramı bu dönüşümü anlamak için güçlü bir başlangıç noktasıdır. Debord'a göre modern kapitalist toplumda toplumsal ilişkiler giderek doğrudan yaşanan ilişkiler olmaktan çıkar ve görüntüler aracılığıyla kurulmaya başlar. İnsan deneyimi temsilin gerisine düşer. Yaşamak yerine yaşadığını göstermek, sahip olmak yerine sahip olduğunu teşhir etmek, mutlu olmak yerine mutlu görünmek önem kazanır. Böylece hayat, yaşanan bir hakikat olmaktan çıkar ve izlenmeye uygun bir sahneye dönüşür.

Bu sahnede kapitalizmin temel araçlarından biri reklâmdır. Reklâm yalnızca bir ürünün işlevini anlatmaz; ürünün çevresinde bir hayat hikâyesi kurar. Bir otomobil özgürlüğü, bir parfüm çekiciliği, bir telefon statüyü, bir tatil paketi mutluluğu, bir marka ayrıcalığı temsil eder. Satılan şey eşyanın kendisi değil, eşyanın vaat ettiği kimliktir. Bu nedenle modern tüketici çoğu zaman ürünü değil, **ürünün kendisine vereceğini düşündüğü sosyal anlamı** satın alır.

Jean Baudrillard'ın tüketim toplumuna ilişkin eleştirisi tam da bu noktada devreye girer. Tüketim nesneleri yalnız ihtiyaçları karşılayan araçlar değildir; işaretler sisteminin parçalarıdır. İnsan ne giydiği, hangi arabaya bindiği, nerede yemek yediği, hangi telefonu kullandığı ve hangi mekânlarda görüldüğü üzerinden kendisine bir sosyal kimlik kurar. Nesne, kullanımdan çok sembolik değer taşımaya başlar. Böylece tüketim bir ihtiyaç karşılamaktan çıkıp kimlik üretme tekniğine dönüşür.

Burada yalanın biçimi incelenmiştir. Reklâm çoğu zaman açıkça "Bu ürünü alırsan mutlu olursun" demez; fakat görüntülerin, müziğin, bedenlerin ve sahnelerin toplamı tam da bunu ima eder. Dolayısıyla modern yalan, cümlelerin içinde değil, **çağrışım mimarisinde** kurulmaktadır. İnsanlara gerçek dışı bir hayat doğrudan vaat edilmez; o hayatın imgesi sürekli tekrar edilerek arzusun kendisi biçimlendirilir.

Herbert Marcuse'un "sahte ihtiyaçlar" kavramı bu açıdan önemlidir. İnsanın gerçekten ihtiyaç duyduğu şeylerle sistem tarafından ihtiyaç gibi sunulan şeyler birbirine karışabilir. İnsan, sahip olmadığı bir ürünü eksiklik, güncel olmayan bir cihazı yetersizlik, sade bir hayatı başarısızlık, gösterişsiz bir evi statüsüzlük olarak algılamaya başlayabilir. Böylece tüketim ekonomisi yalnız mal üretmez; **yetersizlik duygusu da üretir**. İnsan kendisinden memnun kalmaması ki yeni bir şey satın almak zorunda hissetsin.

Bu sistemde beden de tüketim nesnesine dönüşür. Güzellik endüstrisi, moda, estetik müdahaleler, spor kültürü ve dijital filtreler insan bedenini sürekli düzeltilmesi gereken bir proje gibi sunar. Doğal yaşlanma kusur, sıradan beden yetersizlik, kırışıklık başarısızlık gibi kodlanabilir. Böylece insan kendi bedenini yaşamaktan çok yönetmeye başlar. Beden artık varlığın taşıyıcısı değil, sosyal vitrin hâline gelir.

Sosyal medya bu dönüşümü tarihsel ölçekte hızlandırmıştır. Erving Goffman'ın "benliğin sunumu" kavramı, dijital çağda yeni bir anlam kazanır. Goffman'ın gündelik hayatta tarif ettiği sahne artık cebimizde

taşınmaktadır. Her kullanıcı kendi hayatının yönetmeni, kurgucusu, fotoğrafçısı ve reklâmcısıdır. Sabah kahvesi, tatil, yemek, ilişki, başarı, çocuk, beden ve gündelik mutluluk sürekli olarak görsel bir performansa dönüştürülebilir.

Buradaki temel sorun, insanların güzel anlarını paylaşması değildir. İnsan her zaman kendisini iyi göstermek istemiştir. Yeni olan şey, bu sunumun sürekli, ölçülebilir ve ekonomik değere dönüşebilir hâle gelmesidir. Beğeni, takipçi sayısı, görüntülenme ve paylaşım rakamları benliğin toplumsal değerini ölçen göstergeler gibi çalışmaya başladığında insan kendisini dışarıdan gelen onaya göre şekillendirebilir. Böylece kimlik, içsel bir bütünlük olmaktan çıkıp **algoritmik bir performansa** dönüşür.

Influencer kültürü bu sürecin en görünür biçimlerinden biridir. Gündelik hayat ticari içerikle iç içe geçer. Bir kahvaltılık sahnesi reklâm olabilir, samimî bir tavsiye sponsorluk ilişkisine dayanabilir, doğal görünen bir beden filtrelerle değiştirilmiş olabilir. Burada tüketici artık klasik reklâm izlediğinin farkında değildir; reklâm arkadaşlık, samimiyet ve gündelik hayat diliyle sunulur. Ticari mesaj ile kişisel deneyim arasındaki sınır bulanıklaşır.

Dijital yalanın en ilginç yanı, çoğu zaman kişinin karşısındakinden önce kendisini ikna etmesidir. İnsan sürekli mutlu bir hayat gösterdiğinde kendi mutsuzluğunu görünmez hâle getirebilir. Sürekli başarı paylaşan kişi başarısızlıklarını kendi biyografisinden silebilir. Böylece sosyal medya yalnız başkalarını kandırmanın değil, **kendini yeniden yazmanın** aracına dönüşür.

Bu noktada "dijital benlik" ile gerçek benlik arasındaki mesafe büyüyebilir. İnsan ekranda cesur, başarılı, zengin, sosyal, entelektüel veya mutlu görünürken gündelik hayatında bunların tam tersini yaşayabilir. İki benlik arasındaki uçurum büyüdükçe psikolojik baskı da artar. Çünkü kişi artık yalnız başkalarının beklentileriyle değil, kendi ürettiği dijital karakterin beklentileriyle de mücadele etmek zorundadır.

Algoritmalar bu yapıyı daha da derinleştirir. Dijital platformlar çoğu zaman kullanıcının dikkatini uzun süre tutan içerikleri öne çıkarır. Öfke, korku, şaşkınlık ve skandal gibi güçlü duygular daha fazla etkileşim üretebildiği için kamusal alan giderek duygusal aşırılıklara açık hâle gelir. Böylece yanlış bilgi yalnız ideolojik sebeplerle değil, ekonomik sebeplerle de avantaj kazanabilir. Gerçekliğin karmaşıklığı, kısa ve çarpıcı anlatılar karşısında yenilebilir.

Yapay zekâ ile birlikte bu problem yeni bir aşamaya geçmektedir. Ses, görüntü, metin ve video artık gerçekte yaşanmamış olayları yüksek inandırıcılıkla üretebilecek teknik kapasiteye kavuşmaktadır. Deepfake teknolojileri, sentetik yüzler ve yapay görüntüler yalnız sahte içerik üretme imkânını artırmaz; gerçek görüntülerin de kolayca inkâr edilmesine yol açabilir. Böylece yeni çağın problemi yalnız "sahte olanı gerçek sanmak" değildir; **gerçek olanı da sahte sanabilmektir**.

Bu durum yalan toplumunu epistemik açıdan daha karmaşık hâle getirir. İnsan, gördüğüne inanamazsa neye inanacaktır? Fotoğraf, video ve ses kaydı uzun süre gerçekliğin kanıtları arasında sayılmıştı. Dijital manipülasyon bu kanıt rejimini zayıflatığında güven yeniden kaynak, bağlam ve doğrulama mekanizmalarına bağlı hâle gelir.

Kapitalizm, reklâm, sosyal medya ve yapay zekâ bu nedenle birbirinden bağımsız alanlar değildir. Hepsi görünürlüğün ekonomik ve toplumsal değer kazandığı bir düzen içinde birleşir. İnsan artık yalnız mal tüketmez; imaj tüketir, kimlik tüketir, başkalarının hayatlarını tüketir ve kendi hayatını da başkalarının tüketimine sunar.

Yalan toplumunun gösteri aşaması burada belirginleşir: hakikat ortadan kalkmaz, fakat **hakikatin görünürlük değeri düşer**. Gösterişli olan sıradan gerçeği, dramatik olan sessiz hakikati, hızlı olan derin

düşünceyi, güzel görünen ise gerçek olanı bastırabilir. İnsan zamanla "Bu doğru mu?" diye sormaktan önce "Bu nasıl görünüyor?" diye sormaya başlar.

Ve belki de modern yalanın en trajik biçimi budur: İnsan başkalarını kandırmak için değil, kendi hayatını katlanılabilir hâle getirmek için görüntü üretmeye başlar. Yaşamadığı mutluluğu gösterir, sahip olmadığı huzuru sergiler, inanmadığı değerleri paylaşır. Böylece insan, kendi vitrininin içinde kendi hakikatini kaybeder.

**Filozof Kirpi: "Gösteri toplumunda insan yalan söylemez yalnızca; kendi hayatını, başkalarının inanacağı bir yalana dönüştürür."**

## 5. YALAN TOPLUMUNUN ANATOMİSİ VE HAKİKATİN YENİDEN İNŞASI

Yalan toplumu, insanların ara sıra yalan söylediği toplum değildir. Böyle bir toplum tarih boyunca her yerde bulunabilir. Yalan toplumu, yalanın bireysel kusur olmaktan çıkıp **toplumsal işleyişin rasyonel bir aracına** dönüştüğü toplumdur. İnsanların doğruyu bildikleri hâlde susmayı, gerçeği çarpıtmayı veya görünüşü korumayı daha güvenli buldukları yerde yalan kurumsallaşır. Böyle bir düzende hakikat yok olmaz; fakat hakikatin dolaşım maliyeti yükselir. Doğruyu söylemek cesaret, susmak temkin, yalan ise çoğu zaman uyum olarak görülür. Toplumsal çürümenin en kritik eşiği budur.

Yalan toplumunun temel belirtisi güven kaybıdır. İnsanlar devlete, medyaya, siyasete, akademiye, dinî kurumlara, piyasaya, hatta birbirlerine güvenmemeye başladığında sosyal düzen görünürde devam etse bile içeriden çözülmeye başlar. Güven, toplumun görünmeyen sermayesidir. Sözleşmeler, ticaret, hukuk, eğitim, aile ve kamusal hayat bir ölçüde insanların birbirlerinin sözlerine inanabilmesine dayanır. Her ilişkinin sürekli kuşku altında yürütüldüğü bir toplumda işlem maliyetleri yükselir, denetim artar, bürokrasi ağırlaşır ve insanlar güven yerine ilişki ağlarına, tanıdıklara veya kişisel sadakate yönelir.

Bu noktada yalan yalnız ahlâkî değil, ekonomik ve siyasî bir maliyet üretir. Bir kurumun verdiği bilgiye güvenilmiyorsa herkes ikinci bir doğrulama mekanizması arar. Bir ihalenin adil yapılacağına inanılmıyorsa rekabet bozulur. Bir sınavın liyakatle sonuçlanacağına güvenilmiyorsa çalışmanın anlamı azalır. Bir mahkemenin tarafsız olduğuna inanılmıyorsa hukuk, toplumsal düzen üretme kapasitesini kaybeder. Bir bilimsel kurumun siyasî baskı altında olduğu düşünülüyorsa bilgiye duyulan güven zayıflar. Böylece yalan, yalnız yanlış bilgi üretmez; **kurumların meşruiyetini aşındırır**.

Yalan toplumunun ikinci büyük özelliği, normların çiftleşmesidir. Bir toplumda resmî olarak başka, fiilen başka kurallar işlemeye başlayabilir. Kanun liyakat der, uygulama sadakat; eğitim emek der, sistem bağlantı; din ahlâk der, pratik gösteriş; siyaset kamu yararı der, davranış kişisel çıkar üretebilir. Böyle bir düzende insanların iki dili olur: biri kamusal dil, diğeri gerçek hayatın dili. İnsanlar hangi ortamda hangi cümleyi söylemeleri gerektiğini öğrenir. Böylece ahlâk, davranışın rehberi olmaktan çıkıp tören dili hâline gelir.

Bu çift norm düzeni zamanla sinizmi besler. İnsanlar artık "doğru olan nedir?" diye sormak yerine "kim gerçekten doğru davranıyor ki?" diye düşünmeye başlar. Bu cümle ilk bakışta gerçekçi görünür, fakat aslında ahlâkî teslimiyetin dilidir. Çünkü herkesin yanlış yaptığına inanmak, kişinin kendi yanlışını normalleştirmesini kolaylaştırır. Yalan toplumu böylece bireylerden ahlâkî sorumluluğu söküp alır ve yerine kolektif mazeret üretir.

Üçüncü belirtisi, hakikatin siyasallaşmasıdır. Bir toplumda olgular taraflara göre değişmeye başladığında kamusal akıl zayıflar. Aynı olay farklı siyasî gruplar tarafından bütünüyle zıt gerçeklikler olarak anlatılır. Burada tartışma artık yorum farkı olmaktan çıkar; ortak olgusal zeminin çöküşüne dönüşür. Toplum, aynı ülkede yaşayan ama farklı gerçekliklerde ikamet eden gruplara bölünür. Bu durumda uzlaşmak yalnız zor değil,

bazen imkânsız hâle gelir. Çünkü insanlar aynı mesele hakkında farklı kanaatlere değil, farklı “gerçeklere” sahip olduklarını düşünür.

Yalan toplumunun dördüncü aşaması, insanın kendisine yabancılaşmasıdır. Uzun süre rol yapan birey, sonunda rol ile benlik arasındaki farkı kaybedebilir. Çalışan kurumun dilini, siyasetçi partinin dilini, gazeteci patronun dilini, akademisyen kariyerin dilini, dindar cemaatin dilini içselleştirebilir. İnsan, söylemesi gereken şeylerle gerçekten düşündüğü şeyler arasındaki mesafeyi kapatmak için zamanla kendi düşüncelerini de yeniden düzenler. Böylece dışsal baskı içsel sansüre dönüşür.

İşte burada yalan toplumunun en tehlikeli başarısı ortaya çıkar: **İnsan artık kendisini susturmak için bir sansürcüye ihtiyaç duymaz.** Kendi zihninde hangi cümlelerin riskli, hangi düşüncenin zararlı, hangi hakikatin söylenmemesi gerektiğini bilir. Bu, otoritenin en ekonomik biçimidir.

Peki yalan toplumundan çıkış mümkün müdür? Mümkündür; fakat yalnız bireylere “dürüst olun” demekle olmaz. Çünkü sorun yalnız karakter değil, sistemdir. Eğer kurumlar yalanı ödüllendiriyor, hakikati cezalandırıyorsa yalnız ahlâk dersi vermek hiçbir şeyi değiştirmez. Hakikatin yeniden inşası, hem bireysel hem kurumsal düzeyde gerçekleşmelidir.

İlk şart **hukukun güvenilirliğidir.** Hukuk, siyasî gücün veya toplumsal statünün üzerinde çalışmadığı sürece hakikat kamusal koruma bulamaz. Yolsuzluğu açıklayan, usulsüzlüğü bildiren, bilimsel gerçeği savunan veya kamuya ait bilgiyi dürüstçe paylaşan kişi korunmuyorsa insanlar susmayı öğrenecektir. Bu nedenle hukuk yalnız suçları cezalandıran mekanizma değil, doğruyu söylemenin güvenliğini sağlayan bir kurum olmalıdır.

İkinci şart **özgür ve çoğulcu medyadır.** Medyanın yalnız devlet baskısından değil, ekonomik tekelleşmeden ve reklam bağımlılığından da korunması gerekir. Haber ile propaganda, gazetecilik ile halkla ilişkiler, bilgi ile reklâm arasındaki sınırlar yeniden görünür hâle gelmelidir. Çünkü toplum kendi sorunlarını ancak güvenilir bilgi üzerinden tartışabilir.

Üçüncü şart **bilimsel ve akademik özerkliktir.** Üniversite hakikati iktidara, moda ya da sermayeye göre değiştirmemelidir. Bilimsel kurumların görevi toplumun duymak istediğini söylemek değil, eldeki verilerin gösterdiğini açıklamaktır. Akademisyen korktuğu veya kariyer kaygısıyla konuşmadığı anda yalnız kendisini değil, toplumun bilgi üretme kapasitesini de susturur.

Dördüncü şart **eleştirel eğitimidir.** Çocuklara yalnız doğru bilgi vermek yetmez; bilgiyi nasıl sorgulayacaklarını öğretmek gerekir. Kaynak kontrolü, mantık, kanıt değerlendirme, medya okuryazarlığı, yanlışlanabilirlik ve düşünce özgürlüğü eğitimin temel unsurlarından biri olmalıdır. Ezberci eğitim kolay yönetilen zihin üretir; eleştirel eğitim ise kolay kandırılmayan yurttaş yetiştirir.

Beşinci şart **ahlâk ile görünüşün yeniden ayrılmasıdır.** İnsanların nasıl göründüklerinden çok nasıl davrandıklarının önemli olduğu bir kültür kurulmadıkça gösteriş ekonomisi devam eder. Dindarlık, milliyetçilik, ilericilik, yardımseverlik, entelektüellik veya çevrecilik gibi kimlikler ahlâkî davranışın yerine geçemez. Bir değeri savunmak ile o değere göre yaşamak aynı şey değildir. Yalan toplumu çoğu zaman tam da bu farkın üzerine kurulur.

Son olarak hakikatin yeniden inşası bir **hakikat etiği** gerektirir. Bu etik, “her şeyi her durumda söylemek” anlamına gelmez. Hakikat etiği, insanın bilgi karşısındaki sorumluluğunu kabul etmesidir: bilmediğini bilmiyorum diyebilmek, yanlışını düzeltebilmek, kendi grubunun hatasını da görebilmek, çıkarına aykırı olsa bile olguyu kabul edebilmek ve güçlülerin değil kanıtın yanında durabilmek.

Hakikat etiğinin en zor şartı budur: İnsan, yalnız rakibinin yalanını değil, kendi tarafının yalanını da teşhis edebilmelidir. Çünkü yalnız karşı tarafın yalanını gören kişi hakikat savunucusu değil, propaganda savaşçısıdır.

Yalan toplumundan çıkış bu nedenle büyük kahramanlıklarla değil, küçük ama sürekli doğruluk pratikleriyle başlar. Öğretmenin notu adil vermesi, gazetecinin haberi çarpıtmaması, memurun torpile direnmesi, akademisyenin veriyi değiştirmemesi, din adamının iktidarın dili olmaması, siyasetçinin yanlışını kabul edebilmesi, yurttaşın kendi grubuna rağmen gerçeği savunabilmesi... Bunların her biri küçük görünür; fakat toplumların ahlâkî altyapısı tam da bu küçük davranışlardan oluşur.

Sonuçta yalan toplumu bir kader değildir. Fakat ondan çıkış, yalnız doğru cümleler kurmakla değil, **doğruyu söylemenin mümkün ve güvenli olduğu kurumlar kurmakla** gerçekleşir. Hakikat yalnız felsefî bir kavram değil, toplumsal bir altyapıdır. O altyapı çöktüğünde demokrasi, hukuk, bilim ve ahlâk birlikte zayıflar.

Bir toplumun asıl medeniyet ölçüsü ne kadar güçlü olduğu değil, hakikatin o toplumda ne kadar güvende olduğudur.

Filozof Kirpi: "Bir toplumun çöküşü, insanların yalan söylemesiyle başlamaz; doğru söyleyenlerin aptal, tehlikeli ya da yalnız sayılmasıyla başlar."